

Jubileumi levél egy akadémikushoz

Absztrakt

Balázs két, 1945-ben írt szövegének (lásd még Balázs Béla: *Hogyan született meg a filmművészet*, az Apertúra jelen számában) apropója a film mint technikai invenció megjelenésének ötvenedik évfordulója. Balázs szóvá teszi azt a megkésettiséget, amellyel az akadémiai tudományok reagáltak a mozgóképművészeti és társadalmi értelemben formáló szerepére. A filmet új érzékszervnek, új képességnek tekinti, mely optikai eszmetársításra és következtetésre tanítja a nézőket. A film nyelve álláspontja szerint az 1910-es években jött létre a jelenetek részekre való bontásával és a képek összekapcsolásával. A filmet a többi művészettől megkülönböztető sajátosság az identifikáció, mely által megtörik a mű belső zártsága. A film a polgári szellem forradalmi megnyilvánulása, mely azonban alkalmas egy új világszemlélet közvetítésére is.

Szerző

Balázs Béla (ered. Bauer Herbert) (Szeged, 1884. aug. 4. - Budapest, 1949. máj. 17.): filmesztéta, író, költő, forgatókönyvíró, kritikus. Budapesten bölcsész, az Eötvös-kollégium tagja, doktori diplomát 1909-ben szerzett. Középiskolai tanár, majd a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium munkatársa volt. A Tanácsköztársaság idején az írói direktórium tagja, a Közoktatási Népbizottság művészeti és irodalmi osztályának vezetője. 1919. decemberben emigrálnia kellett. Bécsben a Der Tag c. újság munkatársa (1919-26). Ekkor kezdett el filmelmélettel foglalkozni, nevéhez fűződik a rendszeres, művészi igényű filmkritika megteremtése. Berlinben (1927-31) a Weltbühne szerkesztőségi tagja, az Arbeiter-Theaterbund Deutschland művészi vezetője. 1931-1945 között a moszkvai filmfőiskolán tanított. 1945-ben hazatért Magyarországra. Fényszóró c. kulturális lap főszerkesztője (1945-46), az általa alapított Filmtudományi Intézet vezetője, a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára volt (1946-49). A filmesztétika nemzetközileg elismert tudósaként több külföldi filmfőiskolán tanított. Művei közül *A fából faragott királyfit* (balett) és *A kékszakállú herceg várát* (opera) Bartók Béla zenésítette meg. Kossuth-díjas (1949).

Balázs Béla

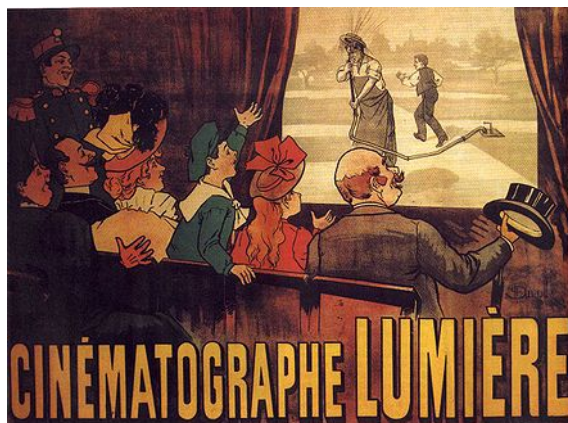
Jubileumi levél egy akadémikushoz

Balázs Béla

Kedves barátom, bocsáss meg, hogy megzavarom kultúrhistóriai tanulmányaidat, de egy világtörténelmi nagy esemény évfordulójára akarlak figyelmeztetni. Sajnos, szükség van rá, holott nagy történelmi tudásodat senki sem vonja kétségbe. De te a szóban forgó korszakalkotó eseményt akkor sem vetted észre, amikor megtörtént, éppen ötven évvel ezelőtt, és esemény voltát sem vetted tudomásul azóta sem, holott egy félévszázad óta szakadatlanul tovább történik, és egyre tovább alkotja korszakunkat. El se várhatom tehát, hogy ennek a jubileumnak dátuma fel legyen jegyezve kalendáriumodba.

Persze, te azért nem vetted észre ama korszakalkotó eseményt, mert tudományos akadémiádban nem akarják észrevenni az emberiség fejlődésének ezt az új fejezetét. Nem veszik tudomásul, hogy ötven évvel ezelőtt egy új művészet született. A múzsák évezredek óta hozzáférhetetlenül zártkörű társasága megszaporodott eggyel. 1895-ben megjelent az első mozgóképek: a film.

Cinématographe Lumière

Azt mondd, hogy túlzok, ha korszakalkotónak nevezem? Annál is több: egyedülálló szenzációja a világtörténelemnek, hasonlót még nem látott az emberiség. Azért, kérlek alássan, mert amióta az emberiségnek tudatos, feljegyzett történelme van, nem fordult elő, hogy egészen új művészet született volna. Hiszen kiváló történész vagy, ezért te tudod legjobban, hogy a többi művészet kezdetei a mitikus őskor homályába nyúlnak vissza. Sokszor alakultak át és megújultak. De principálisan új, alapjában más művészet keletkezésének csak 1895-ben volt először tanúja az emberiség. Illetve lehetett volna tanúja, ha mindjárt észrevette volna.

És ez az ötven év előtt adódott első lehetőség, őscsira, fantasztikus gyorsasággal fejlődött ki és teljesedett nemcsak százformájú hatalmas és finom művészetté, hanem minden más művészetnél hatalmasabb szociális tényezővé is.

Az egyetemen juttattak végre szerény magántanári katedrát neki, de akadémiai méltósága még nincsen. A tudományok szentelt csarnokaiban még nem szalonképes az új múzsa, és ami nagyobb baj, a középiskolában nem tanítják esztétikáját annak a művészetnek, melynek minden más művészetnél inkább ki van szolgáltatva az ifjú lélek a moziban. Pedig a film valósággal népművészetté lett. Nem olyan értelemben, hogy a nép csinálja, hanem sajnos fordítva, úgy, hogy a mozi formálja a nép szellemét, és a nép védtelen, mert nincsen válogató, nevelt ízlése, nincs filmműveltsége.

Hiába lett a film ötven év alatt világgraszáló művészetté, melynél erőteljesebb sohase volt ezen a földön, azért ma sem anyaga az általános műveltségnek. Mert ugye te, kedves barátom, nem tekinted művelt embernek azt, aki nem konyít irodalomhoz, zenéhez, festészethez stb. Neked magadnak, kétszeres doktor létedre, halvány sejtelmed sincs a filmművészetről, mégis mindenki a legműveltebb emberek egyikének tekint. De ez tévedés. Mert amikor 1905-ben a Lumière-testvérek az első filmszalagról vászonra vetítették az első mozgóképet, akkor nemcsak egy új művészet indult útjára, hanem annál sokkal több: egy új érzékszerv, egy új emberi képesség támadt a világ érzékelésére és felfogására, és ezzel elindult egy új útja az emberi fejlődésnek. Marx Károly mondotta, hogy bár a zenének materiális feltétele és forrása a hallás, és a muzikalitás

produkálja a zeneművészetet, viszont a zene visszahatva fejleszti a hallást, produkálja a muzikalitást, és még a hallószervünket is átalakítja. Marxnak ezt a zseniális megállapítását, azt, hogy nemcsak az ember teremti a művészetet, hanem egyúttal a művészet is hatásával szakadatlanul teremti az embert, ezt a tételt a film ötvenéves fejlődésében szemünk láttára ellenőrizhető faktumokkal bizonyította.

Nektek ott az akadémiában, ahol a látásról szóló tudományos fóliánsok sorakoznak a polcokon, sejtelmek sincs róla, hogy megtanított a film bennünket látni, hogy tanított optikai eszmetársításra és következtetésre, optikai szimbólumoknak és a mimikai kifejezésnek megértésére.

Tanított bennünket, mondtam, mert igenis téged is tanított, fejlesztett, csak nem veszed tudomásul. Mert ugye minap is voltál azért moziban, mint mondani szoktad, a feleséged kedvéért. De ez gyakran szokott előfordulni, és te, ha fanyalogva nyilatkozol is a filmről, de megértetted, igaz-e a történet, melyet ábrázol? És én azt állítom, hogy húsz év előtt ugyanezt a filmet egyszerűen nem értetted volna meg, mert látásod még nem volt hozzáfejlődve. Nem hiszed? Bizonyítom.

A Pig Alley testőrei (The Musketeers of Pig Alley. D. W. Griffith, 1912)

Íme néhány érdekes dokumentum a film történetéből: mikor Griffith, a nagy hollywoodi rendező, a filmművészet apja, első és eddig legnagyobb zsenije, először mutatott premier plánban részletképeket: külön fejet, külön kezet...akkor a közönség között pánik tört ki, és a nézők kimenekültek a moziból.

Én magam beszéltem 15 év előtt Moszkvában egy szibériai parasztlánnyal, egy írni-olvasni tudó, rendkívül értelmes mechanikussal, aki még sohasem volt városban, és még sohasem látott filmet. (Ma már ez Szibériában sem volna lehetséges.) El is küldtük mindjárt moziba. Halálsápadtan jött haza. „Szép volt?” – kérdeztük. „Szép-e?” – csodálkozott szemrehányóan. „Hogy lehet az szép?” „Miért?” – kérdeztük meglepve. „Borzasztó volt. Széttépett embereket láttam. Derékban

kettévágva, meg levágott óriási fejeket. De azért mozogtak, beszéltek és néztek.”

Ez a Fanja nevezetű okos lány, miután rábeszélésünkre még néhányszor elment moziba, nagyon hamar megtanulta a szétvágott részképekből összeállítani, összelátni az egész embert és az egész jelenetet, úgyhogy hamarosan nem is appercipálta külön a részképeket. Megtanult optikailag kombinálni és kiegészíteni, amit minden mozilátogató gyerek tud ma, de valamikor oly vakmerő újítás volt, hogy az emberek nem értették. De megtanultak látni. Látóképességük fejlődött.

Te, kedves barátom, érted a filmeket, és nem is tudod, hogy milyen új képességre, kultúrára tettél szert. Pedig ez a látáskultúra, ennek a képesbeszédnek a művészete, az optikai kifejezésnek ez az új technikája hihetetlen gyorsan finomodott és komplikálódott. Volt idő, mikor új filmet, melyet bemutatásakor élveztünk, öt évvel hamarabb nem értettünk volna meg. Nem mély gondolatait, rejtelmes értelmét, hanem egyszerűen azt, hogy mit jelentenek a képek.

Talán még te is emlékszel arra a gyönyörű Chaplin-filmre, melyben Charlie elutazó szerelme után rohan a pályaudvarra, de elkésik? Látjuk őt kirohanni a peronra. Ám ott már nem látunk se síneket, se vonatot. Csak annyit, hogy este van, és Charlie arca premier plánban tölti be az egész vásznat, és kereső pillantása valamit sorban végignéz. És aztán ezen a nagy arcon fény-árnyék-fény-árnyék váltakozva suhannak el egyre sebesebb tempóban.

Mikor ezt a filmet Berlinben először bemutatták, kevesen értették meg, hogy ez a kép mit jelent. Egy fél év múlva már minden gyerek tudta volna, sőt látta volna, hogy a vonat ment el éppen, és annak mozgó fényei csapódtak Charlie arcába.

Egy férfi ül elbúsultan egyedül egy sötét szobában. Egyszerre oldalról fény vetődik rá. A világosság felé fordítja arcát, belülről is felderülve. Néz, remélve vár, szeme kér. Most a fény elmúlik arcáról. Elsötétül az arc. Elsötétül kifejezése is. A fej lekonyul.

Nem tudod, mi történt? Dehogynem! A szomszéd szoba ajtaja kinyílt. Onnan hullt be a világosság. És ott az ajtóban állt az asszony tévővázva, jöjjön-e be. De megint becsukta az ajtót. Néma, sorsdöntő pillanat volt ez. Szép, finom, kifejező filmjelenet volt. De öt esztendővel azelőtt a közönség még nem értette volna. Filmkultúránk sokkal gyorsabban fejlődött, mint irodalmi kultúránk.

Hiszen azért olyan kacagtatóan komikusak a régi filmek. Nem tudjuk elhinni, hogy tizenöt év előtt mi magunk ezeket a groteszk gyerekességeket komolyan vehettük. De hát nem nagyon különös dolog ez? Nem tűnik ez fel neked, mint kultúrtörténeti probléma? Hiszen, régi művészet különben nem szokott komikus lenni, még a legprimitívebb, legnaivabb sem.

Ám ez bizonyítja filmkultúránk fejlődésének roppant gyorsaságát. Más esetben ugyanis a régi művészet régi nemzedékek régi szellemét fejezi ki. Históriai kosztüm. Nem nevetséges. De a régi filmeket még mi csináljuk, még mi „hordtuk”. Nem kosztüm, hanem elavult divat. Nem distanciából nézett másik kor, hanem a mienknek tökéletlen, esetlen formája. Egy régi vitorlás gálya gyönyörű, de az első lokomotívok komikusak. Íme, az ötvenéves film szédületes fejlődése.

Kérlek szépen, kedves akadémikus barátom, ne emlegesd Shakespeare-t meg Tolsztojt, ha az irodalom magaslatáról akarod lenézni a filmet. Én is tudom, hogy sok ocsmány film van, de nem annyi, mint amennyi ocsmány könyv. És ha oly ocsmány filmeket játszanának a pesti mozik, mint amilyen ocsmány színdarabokat játszanak ma a pesti színházak, akkor a mozikat már rég be kellett volna csukni. Mert ellentétben a színházakkal a jó film az, amelyiknek a nagyobb sikere van. Íme az ötvenéves film tömegkultúrája. Majd még te is megtanulod respektálni, kedves barátom!

Mit gondolsz, nem volna-e méltó cselekedet, ha ezt az évfordulót észrevennők, ezt a jubileumot méltón megünnepelnők? Persze, hogy először az illetékes filmszervezeteket kellene megkérdezni, nem készülnek-e saját nagy ünnepük megünnepelésére?! Nem akarják az új szezonban bemutatni a film őskorát és a film első nagy klasszikusait, a némafilmkultúra remekeit, magyarázó előadások kíséretében? Ezeknek az ünnepi ciklusoknak a bemutatása biztosan nagy sikerrel járna. Erkölcsi sikerükhöz nagyon hozzájárulna, ha más kulturális szervezeteink is észrevennék ezúttal, hogy miről van szó, és hozzájárulnának a jubileum jelentőségének emeléséhez. Mi volna, ha az egyetem, az akadémia, sőt Isten bocsá' a kultuszminisztérium is észrevenné, hogy itt kultúráról, mégpedig népkultúráról van szó?

Te tudod, hogy minden történeti fejlődés feltétele és biztosítéka a történelmi öntudat. Egy ilyen

méltón megünnepest jubileum tudatosítaná a filmművészetnek és filmkultúrának roppant jelentőségét. Ilyen világosságba emelve kényszerítené a filmművészetet arra, hogy saját méltóságát is jobban megőrizze.

Kérlek, kedves barátom, hogy az ötven éves film jubileumi hónapjában tartandó előadások közül te is vállalj el egyet, mégpedig az Akadémián! A Fényszóró mindenesetre elvállalja ennek a jubileumnak előkészítő szervezését, és felhív mindenkit, hogy ezt illető ajánlataival és propozícióival jelentkezzenek.

Forrás: *Jubileumi levél egy akadémikushoz* (Fényszóró, 1945. augusztus 16. 3- 4.o.) A szöveget a jogutód, Dr. Erdei Mihályné engedélyével tettük közzé.

Irodalomjegyzék

Jubileumi levél egy akadémikushoz (Fényszóró, 1945. augusztus 16. 3- 4.o.) A szöveget a jogutód, Dr. Erdei Mihályné engedélyével tettük közzé.

Filmográfia

- *A Pig Alley testőrei* (The Musketeers of Pig Alley. D. W. Griffith, 1912)

© Apertúra, 2009. Ősz | www.apertura.hu

webcím: <https://www.apertura.hu/2009/osz/balazs-3/>

